

МОВНИЙ ТА МОВЛЕННЄВИЙ МАТЕРІАЛ У ЙОГО СТРУКТУРНІЙ ТА СТИЛІСТИЧНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

УДК 811. 111'373. 7

Ананьян Е. Л.,

Слов'янський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ОКАЗІОНАЛЬНІСТЬ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМА (на матеріалі сучасної англійської мови)

У статті проаналізовано механізми okazіонального перетворення структур фразеологічних одиниць сучасної англійської мови; визначено експресивні та емоційно-оцінні потенції мовних новоутворень даного характеру.

Ключові слова: *фразеологічна одиниця, okazіональна конструкція, контекст, трансформація фразеологічної одиниці, стилістичні потенції.*

В статье проанализированы механизмы okazіонального преобразования структур фразеологических единиц современного английского языка; определены экспрессивные и эмоционально-оценочные потенции языковых новообразований данного характера.

Ключевые слова: *фразеологическая единица, okazіональная конструкция, контекст, трансформация фразеологической единицы, стилистические потенции.*

In the article the mechanisms of the occasional transforming of the structures of the phraseological units of Modern English are analysed. The expressive and emotional-evaluative potentiality of language neologisms of this nature is determined.

Key words: *phraseological unit, occasional construction, context, transforming of the phraseological unit, stylistic potentiality.*

Постановка проблеми. За останні роки у вітчизняних та зарубіжних наукових дослідженнях, присвячених фразеології та фразеоматиці англійської мови, пильна увага приділяється стилістичним особливостям фразеологічних одиниць, однією з найбільш вагомих яких є трансформація експресивних та оцінних якостей мовленнєвого акту, що може мати як усну, так і письмову форму інтерпретації. Саме за таких умов, з метою змусити фразеологічні одиниці “завзвучати по-новому”, наповнити їх метафоричністю, афористичністю, образністю, новим емоційним колоритом, а інколи й повністю змінити їхнє значення, автор звертається до okazіонального перетворення даного лексичного матеріалу.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сучасне мовознавство порівняно недавно зробило перші кроки до ґрунтовного та систематичного вивчення okazіональності, okazіональних перетворень та інших суміжних проблем. Саме це стало об’єктом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців: І. Арнольд, Н. Арутюнової, Н. Бабенко, В. Заботкіної, О. Земської, С. Левінсона, Дж. Ліонса, Дж. Шмідта та ін. У рамках кожного авторського дослідження науковців, представлених вище, розв’язано певні проблеми: виявлено характерні ознаки та якості okazіонального слова, його функції, що надає можливість розмежувати одиниці цієї природи з канонічними словами та узуальними неологізмами; досліджено системні відносини у сфері okazіоналізмів (питання парадигматики та синтагматики okazіоналізмів); здійснено опис стандартних та нестандартних шляхів створення лексичних okazіоналізмів з метою визначити найбільш продуктивні з них; представлено принципи лексикографічного опису okazіональної лексики; проаналізовано okazіоналізми як елемент ідіостиля письменника, як мовну гру художника слова.

Однак, як зазначає сучасний науковець-мовознавець Ю. Пацула, “при такій величезній кількості наукових робіт інтерес до вивчення okazіональної лексики не слабшає, а, навпаки, день за днем зростає. Це зумовлено тим, що в дослідженнях цього питання не можна поставити крапку, тому що поява okazіоналізмів – безперервний процес, який потребує постійної уваги та вивчення. Іноді цей процес сповільнюється, іноді прискорюється, аленіколи не припиняється. Нові okazіональні одиниці, що постійно виникають, потребують різнобічного опису. Дана тема відноситься до розряду завжди відкритих для подальших досліджень” [4].

Мета статті – визначити та дослідити механізми okazіонального перетворення структур фразеологічних одиниць сучасної англійської мови; проаналізувати стилістичні потенції мовних новоутворень даного характеру.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що проблема okazіонального перетворення фразеологічних одиниць традиційно входить до переліку питань, які вивчає фразеологічна стилістика. Але, перш ніж переходити до аналізу фразеологічної okazіональності в сучасній англійській мові та визначення її стилістичної значущості, слід зробити певний екскурс до проблеми okazіональності взагалі, розкрити певні загальні та суттєво важливі моменти.

На думку сучасного російського науковця Н. Бабенко: “Okazіоналізм як факт мовлення, заданий, тим не менше, системою мови, виявляє та розвиває семантичні, словотвірні та граматичні можливості цієї системи, пророкує тенденції її розвитку. ... Високохудожні, естетично цінні okazіоналізми є важливим текстотворюючим засобом, відрізняються винятковою семантичною ємкістю” [2, с. 4].

Аналіз наукової літератури показав, що термін “оказіоналізм” можуть дублювати наступні синонімічні поняття: “письменницькі новоутворення”, “художні неологізми”, “творчі неологізми”, “стилістичні неологізми”, “індивідуальні неологізми”, “слова-саморобки”, “слова-метеори”, “слова-одноденки”, “індивідуально-авторські новоутворення”, “утворення індивідуальної мовотворчості”, а також “ефемерні інновації”. Це свідчить про те, що, забезпечуючи даний термінологічний ряд, “який і сьогодні залишається відкритим для нових спеціальних найменувань явища, що описується,” ключовими одиницями, зазначеними вище, “одні вчені прагнуть підкреслити те, що okazіоналізми – авторські слова (“еголізми”, “слова-саморобки” та ін.), інші вказують через термін на короткочасність їхнього існування в мовленні (“слова-метеори”, “слова-одноденки”). Треті вважають за можливе використовувати термін “неологізм”, але з характерними значеннями (художні, творчі, індивідуальні, стилістичні), які все ж не зовсім відмежують okazіоналізми від неологізмів” [2, с. 5].

На думку сучасного науковця Є. Поздєєвої, okazіональне слово слід досліджувати як явище, що відтворюється під час природної взаємодії мови та мовлення. Саме варіації слів, словосполучень, фраз, що виникають як результат okazіонального втручання в певні моделі та перманентні конструкції системи мови, становлять продукт мовленнєвої діяльності. Саме за таких умов, мова є певним фоном, на якому зростає okazіональність [5].

У контексті наукового пошуку Ю. Пацули відзначено поліфункціональність okazіоналізмів: “Вони виконують зображально-виражальну, характеризуючу, номінативну, комічну, узагальнюючу, мовленнєвотворчу, маскуючу та інші функції. ... Найважливішими функціями okazіональних одиниць слід визнати експресивну і прагматичну” [4].

Зазначимо, що існують певні причини, що підводять автора до створення okazіональних, індивідуально-авторських утворень: “а) необхідність **точно висловити думку** (узуальних слів для цього може бути недостатньо); б) прагнення автора **стисло висловити думку** (новоутворення може замінити словосполучення і навіть речення); в) потреба **підкреслити своє ставлення до** предмета мовлення, дати йому свою характеристику, оцінку; г) прагнення своєрідним виглядом слова звернути увагу на його семантику, **деавтоматизувати сприйняття**; д) потреба уникнути **тавтології**; е) необхідність ... **досягти потрібної інструментовки**” (виділено автором – Н. Б.) [2, с. 5]. Підкреслюючи найбільшу значущість перших трьох з перерахованих моментів, слід зазначити, що “дуже часто виникнення новоутворення буває викликано не однією, а відразу кількома причинами” [2, с. 5].

У теорії okazіональності науковці виокремлюють певні типи okazіоналізмів: фонетичні (автор у якості новоутворення використовує певний

звуковий комплекс, складові якого за допомогою свого фонетичного звучання мають на меті трансформувати дещо нову семантику); лексичні (автор обігрує словотвірні норми мови, свідомо відтворює комбінаторику між різними узуальними основами та афіксами); граматичні (автор вводить у стан конфлікту лексичну семантику та граматичну форму) та семантичні (автор “провокує” появу “семантичних прирощень (інакше кажучи, “обертонів змісту”, “контекстуальних значень”, “естетичних значень”), які суттєво перетворюють семантику вихідної узуальної лексеми, використаної в художньому контексті”) [2, с. 11].

Беззаперечним є той факт, що okazіоналізм не може ні виникнути, ні існувати, ні функціонувати поза контекстом. Саме за таких умов аналіз та вивчення природи okazіональної одиниці має відбуватися тільки в межах контекстуальної позиції.

Зазначимо, що контекстні зв’язки можуть бути охарактеризовані наступними типами:

а) **нульовий контекст** – це такий контекст, у якому okazіоналізм виявляє, експліціює свою семантику повністю через внутрішню форму, контекст немов би є надмірним при семантичній інтерпретації новоутворення. Такою якістю самодостатності характеризуються потенційні слова, створені за високопродуктивними словотвірними моделями. Підкреслимо, що для англійської мови розгляд okazіональних мовних явищ у даному контексті є штучним, неприродним, бо, будучи за більшістю своїх ознак аналітичною мовою, вона не має потенцій словотвору, характерних для синтетичних мов;

б) **контекст найближчого оточення (мініконтекст)** – у межах контексту цього типу розпізнати та виявити семантику okazіоналізму можна на рівні рядка, речення чи абзаца;

в) **контекст твору (макроконтекст)** береться до уваги під час аналізу авторського новоутворення, семантика якого експліціюється всім художнім текстом [2, с. 13-14].

Певні науковці доповнюють цей перелік **контекстом творчості, історико-культурним контекстом (вертикальним контекстом)** та **контекстом пов’язаним з авторським словомейкерством**.

Переходячи до фразеологічної okazіональності, зазначимо, що “серед okazіональних словосполучень виділяються як особлива група ті, що мотивовані стійким сполученням слів і побудовані на обігруванні співвідношення фразеологічної твірної основи та похідного okazіонального словосполучення” [2, с. 12].

На думку В. Архангельського, фразеологічна одиниця – це “постійна комбінація словесних знаків”, що виникає та діє на певному етапі розвитку мови, “гранична і цілісна, що відтворюється в мовленні її носіїв, базується на внутрішній залежності її членів, складається мінімум з двох

точно визначених одиниць лексичного рівня, які знаходяться в певній послідовності, граматично організована за моделями словосполучень або речень, які існують або існували, має єдине значення” [1, с. 90-91]. Сучасний вітчизняний науковець Т. Решетнюк презентує певний механізм утворення ФО, що має бути представлений наступними складовими: “фрагмент дійсності → понятійно-мовна форма його віддзеркалення → асоціативні реакції суб’єкта на даний фрагмент дійсності → образний мотив ФО, що базується на одній з асоціативних реакцій → фразеологічне найменування з цілісним значенням фразеологізму, що сформувалося на основі образного мотивування” [6, с. 296-298].

Серед найбільш характерних рис фразеологізму слід виділити структурно-семантичну стійкість і цілісність компонентного складу та граматичну співвіднесеність. Однак дуже часто ці невід’ємні, на перший погляд, риси фразеологічної одиниці відчують на собі авторсько-індивідуальну переробку, бо, використані в певній ситуації, вони надають експресивності та оцінності всьому тексту, допомагають автору встановити контакт з читачем.

Для фразеологічної одиниці, вихідна форма якої піддається певним структурно-семантичним змінам, характерне okazionale стилістичне використання. Мовознавці виокремлюють різні стилістичні прийоми (повтор, вклинювання, додавання, заміна компонента, розрив, еліipsis, деформація, ремінісценція та ін.), використання яких призводить до нестандартної оформленості фразеологічної одиниці, при цьому свідомо порушуються природні умови її реалізації.

Лінгвістичними основами подібних стилістичних прийомів можуть бути використання фразеологізмів без трансформації (при цьому стилістичний ефект виникає в результаті взаємодії фразеологізму з контекстом); із частковою трансформацією (змінюється семантика при зберіганні форми фразеологічної одиниці); із частковою трансформацією (змінюється форма фразеологізму при збереженні його семантики); з повною трансформацією і форми, і семантики фразеологізму [3].

Більш детально проаналізуємо часткову трансформацію фразеологічної одиниці як варіант експліцитної okazionalної реорганізації фразеологізму.

Часткова трансформація може відбуватися за наступними схемами. По-перше, “заміною одного з компонентів фразеологізму (okasionalним варіантом), при цьому семантика може залишитись без змін. Такі заміни узуальних компонентів “реанімують” внутрішню форму ФО, що стерлася, (мотивуючий образ), підвищує його експресивність. Новий, okazionalний компонент ФО, дуже тісно пов’язаний з контекстом, взаємодіє з ним. Заміна компонентів породжує мовну гру, незмінюючи семантики ФО”, а по-друге – “розширенням компонентного складу ФО

(іноді розширення не приводить до суттєвої зміни семантики, а лише інтенсифікує її)” [3].

Найбільш яскравими і дієвими прийомами введення фразеологізму до тексту з метою його наступного авторського моделювання, оказіонального перетворення, можна вважати наступні стилістичні прийоми: антитезу, стильову антонімію, контамінацію, повтор, вклинювання, додавання, заміну компонента (заміщення слова у складі фразеологічної одиниці), розрив, еліпсис, інверсію, деформацію, редуцію, ремінісценцію та ін.

Розглянемо декілька з них. Так, наприклад, оказіональне редуційованя фразеологічної одиниці полягає у “відкиданні” окремих компонентів фразеологізму зі значенням, характерним тільки для певної ідіоми. Проаналізуємо наступні речення: “And yet there was *the moon* and he could not forget how Fleur had always wanted it.”; та “But if you want to have or to know anything particular, Fleur, I’d like to be told. – Only *the moon*, my dear.” (J. Galsworthy). В обох випадках англійський іменник *moon* – “місяць” використовується не у своєму основному значенні “місяць, небесне тіло”, а будучи прикладом випадіння потенційного слова “*moon*”зі складу ідіоми *to cry for the moon* – бажати неможливого”, набуває значення “чогось недосяжного, але пристрасно бажаного”, що здобувається адресатом авторського повідомлення із загальної семантики ідіоми *to cry for the moon*.

Вклинювання є одним з найбільш розповсюджених прийомів оказіонального перетворення фразеологічної одиниці в англійській мові. Його сутність полягає у введенні змінних компонентів до складу фразеологізму або проникнення контексту в традиційно непроникну фразеологічну одиницю. Автор використовує даний тип оказіонального перетворення з метою по-новому змінити експресивність та емоційність фразеологізму.

Наприклад, у наведеному реченні *A good deal of water has flowed under the Thames’ bridges since the report of ... last December* (W. G. Smith) представлено інновацію фразеологічної одиниці “much (a lot of) water has flown (run)” шляхом вклинювання власного іменника (the Thames), що виконує функцію означення. Зазначимо, що за умови вклинювання іменників, прикметників, дієприкметників у функції означення, відбуваються більш повне уточнення та конкретизація фразеологічної одиниці. Оказіональне перетворення за таким зразком також може змінити емоційні потенції фразеологізму. Наприклад, змінюючи фразеологічну одиницю *one’s hour has come (hasarrived)* шляхом використання прикметників *golden* або *grievous* у препозиції до іменника, автор додає суттєво протилежні емоційні барви.

Вклинювання також використовується з метою оживити значення фразеологічної одиниці, інтенсифікувати її виразність. Порівняємо ФО *to be an open book*, представлену в наступних двох реченнях: *He is an*

open book та *He is as simple as an open book*. Саме порівняльна конструкція *as ... as* у сполученні з прикметником *simple* посилює значення фразеологічної конструкції.

Слід зазначити, що автор може використовувати вклинювання й з метою послабити значення сталого сполучення, щоб виразити знижену, зведену до мінімуму інтенсивність події, явища, стану. Саме за таких умов стає можливим також зруйнування образності, характерної для фразеологічної одиниці. У подібній ситуації найчастіше автор використовує певні прислівники (*abit, alittle, comparatively, rather, only, just* та ін.): (напр., *I dare say my nerves are abit on edge* – використана фразеологічна одиниця *one's nerves are one edge*).

Наступні зразки пов'язані з таким оказіональним перетворенням фразеологізму як його скорочення:

1) – *Do you realize that we shall be rich?*

– *Rolling*. (P. G. Wodehouse). Вихідна одиниця: *Rolling in money*.

2) – *Friend of yours?*

– *Bosom*. (P. G. Wodehouse). Вихідна одиниця: *A bosom friend*.

3) – *It's a bit dry now, but it's wet as a clout with sweat even yet.*

– *Goodness!* (D. H. Lawrence) Вихідна одиниця: *Goodness gracious!*

Відзначимо, що будь-яке оказіональне перетворення фразеологізму розраховано на інтенсифікацію його емоційно забарвленої оцінності, що й робить ці прийоми дуже затребуваними стилістикою.

Висновки. Знаходячись на стику вивчення таких двох загальнолінгвістичних опозиційних проблем, як “мова::мовлення” та “норма::аномалія”, оказіональність розкриває свою сутність та своє призначення. Так, функціонуючи як факт мовлення, оказіональне може відтворюватися тільки за умови існування мовної норми: “іншими словами, оказіональним слід вважати таке індивідуально-авторське використання мовної одиниці, яке відхиляється від відповідної узусальної норми” [7].

Оказіональне у сфері фразеології надає можливість оновити фразеологічну одиницю, надати їй яскравого стилістичного ефекту, оригінальності авторського використання. І все це відбувається за умови динамізму цієї складової лексичного тезаурусу сучасної англійської мови.

Література:

1. Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке / В. Л. Архангельский. – Ростов н / Д : Рост. ун-т, 1964. – 315 с.
2. Бабенко Н. Г. Оказиональное в художественном тексте. Структурно-семантический анализ : [учеб. пособ.] / Н. Г. Бабенко. – Калининград: Калинингр. ун-т. – 1997. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/Article/baben_okk.php

3. Лингвистические основы стилистических приемов... – Режим доступа: www.durov.com/study/file-174.doc
4. Пацула Ю. Н. Окказионализмы новейшего времени: структурно-семантический и функционально-прагматический аспекты: дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 01 / Юлия Николаевна Пацула. – Ростов-на-Дону, 2005. – 167 с. Режим доступа: <http://www.nauka-shop.com/mod/shop/productID/17450/>
5. Поздеева Е. В. Окказиональное слово: восприятие и перевод (на материале произведений русскоязычных и англоязычных писателей): дис. ... канд. филол. наук: 10. 02. 19 / Екатерина Владимировна Поздеева. – Пермь, 2002. – 203 с. Режим доступа: <http://www.dissercat.com>
6. Решетнюк Т. Специфіка номінативної функції фразеологічних одиниць в англійській мові / Т. Решетнюк // Актуальні проблеми германської філології в Україні та Болонський процес: [матеріали II Міжнародної наукової конференції (20 – 21 квітня 2007 р.)]. – Чернівці, Книги-XXI. – 2007. – С. 296 – 298.
7. Рыжкина Е. В. Фразеологическая окказиональность в английском языке: Когнитивно-коммуникативные аспекты: дис... . канд. филол. наук : 10. 02. 04 / Елена Викторовна Рыжкина. – М., 2003. – 236 с. – Режим доступа: <http://www.dissland.com>